

**ŞÂH VELÎ AYINTÂBÎ'NİN “BİKRU'L-VAKT FÎ MA'RİFETİ SÜLÛKİ İBNİ'L-VAKT VE
EBİ'L-VAKT” ADLI RİSALESİ VE KALBİN MAKAMLARI**

**SHAH VALI AYINTABI'S “BIKRU'L-VAKT Fİ MA'RIFETİ SULUKİ İBNI'L-VAKT AND
EBI'L-VAKT” NAMED TREATİSE AND MAQAMS OF HEART**

Dr. Öğretim Üyesi Hamide ULUPINAR

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İslamî İlimler Fakültesi (hamideulupinar@gmail.com),
İzmir/Türkiye

ÖZ

XVI. yüzyıl Halvetiyye tarikatı şeyhlerinden Şâh Velî Ayıntâbî'ye ait “*Bikru'l-Vakt fî Ma'rifeti Sülûki İbni'l-Vakt ve Ebi'l-Vakt*” isimli risale, İnşirâh Suresi'nin işaret tefsiridir. Risalede âyetler, yedi makam olarak ibnü'l-vakt ve ebu'l-vakt terimleri ile açıklanmıştır. Sâlikin mânevi yolculuğunun, vakit kavramıyla izah edildiği risâlede insanın sadr, kalp, ruh, sır, sırr-ı sır, sırr-ı hafî ve sırr-ı ahfâ makamlarından bahsedilmiştir. İslam'ın merkezi olan sadr, imanın ve mârifetin kaynağı olarak görülen kalp, kötü işlerden temizlendiği takdirde Allah'ın tecellilerine mazhar olacağı belirtilmiştir. Bu sebeple Şâh Velî, risâlede kalbin makamlarını oldukça özgün bir biçimde ve önemle ele almıştır.

Makale bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında müellifin tanınması amacıyla hayatı hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Birinci bölümde risâlenin tanıtımı, konusu ve yazılma sebebi anlatılmış, ikinci bölümde risâlenin metni Arapça'dan Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Üçüncü bölümde ise risâlenin ana konusu olan İnşirah Sûresi'nin işaret yorumu ve kalbin yedi makamı ele alınmıştır. Bu bölümde Şâh Velî'nin görüşleri diğer sûfilerle kıyaslanarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şâh Velî Ayıntâbî, Seyr u Sülûk, Kalp, İbnü'l-Vakt, Ebu'l-Vakt.

ABSTRACT

“*Bikru'l-Vakt fî Ma'rifeti Sülûki İbni'l-Vakt and Ebi'l-Vakt*” named treatise (risala) of Shah Veli Ayintabi from shaikhs of the XVI. century Halvetiyye order, is the explanatory commentary of the Surah of İnşirah. The verses of surah are explained by the terms ibnü'l-vakt and ebu'l-vakt as seven maqam in treatise. The person's sadr, the heart (kalp), the soul (ruh), the secret (sır), the secret of secret (sırr-ı sır), the secret of more secret (sırr-ı hafî), the secret of most secret (sırr-ı ahfa) maqams are mentioned in the treatise of the spiritual journey of traveler (salik) which is explained with the concept of time (vakt). The sadr, the center of Islam, the heart, which is to be the source of faith and marifat, and if the heart is cleansed from evil, it will be a source of God's observations. For this reason, Shah Veli, in treatise, has dealt with the maqams of heart in a very original way and with great emphasis.

The article consists of an introduction and three chapters. In the introduction, brief information was given about his life in order to recognize the author. In the first part, the introduction of the treatise, the reason of the writing and the subject of the treatise is explained. In the second chapter, the text of the treatise is translated from Arabic into Turkish. In the third chapter, the commentary of the İnşirah Sura, which is the main subject of the treatise, and the seven maqams of the heart were discussed. In this section, the views of Shah Veli are evaluated as compared with the other sufis.

Key Words: Shah Veli Ayintabi, Sayr u Sulûk, Heart, Ibnu'l-Vakt, Abu'l-Vakt.

1. GİRİŞ: ŞÂH VELÎ AYINTÂBÎ'NİN HAYATI

XVI. yüzyıl Halvetiyye tarikatı şeyhlerinden Şâh Velî Ayıntâbî, 938/1532 yılında Maraş'ta doğmuştur. Babası Mehmed Bey, annesi ise Emine Hanımdır (Ayıntâbî: 2a-b). Şâh Velî'nin ailesi daha sonra Maraş'tan ayrılıp Antep'e yerleşmiştir. Bu yıllarda Antep'te müderrislik yapan Mevlânâ Molla Abbas Efendi ile tanışmıştır. Molla Abbas Efendi'nin tavsiyesiyle Şâh Velî, Halvetî şeyhi Yakup b. Muhyiddin el-Ayıntâbî'ye (ö. 965/1558) intisap etmiştir. Şâh Velî, dokuz yıl Yakup b. Muhyiddin el-Ayıntâbî'ye hizmet etmiştir. Şeyhinin vefatından sonra Mella (Molla) Ahmed el-Halvetî'nin müridi olan Şâh Velî, yirmi iki yıl boyunca da Molla Ahmed'in hizmetinde bulunmuştur. Molla Ahmed el-Halvetî'nin 987/1579 yılında vefatı üzerine şeyhinden aldığı icazet ve işaretle şeyhlik makamına geçmiştir (Vicdânî, 1338-1341: 89; Çavuşoğlu, 2016: 17-32).

Şâh Velî Ayıntâbî, şeyhi Molla Ahmed el-Halvetî'nin vefatından sonra Antep'te irşad faaliyetlerini sürdürmüş, buradan Rebûlevvel 1001/Aralık 1592 senesinde Halep'e gitmiş ve bir müddet burada hizmet etmiştir. Kaynaklarda Şâh Velî'nin Antep'e tekrar ne zaman döndüğü ise zikredilmemektedir.

Şâh Velî'nin vefat tarihi ile ilgili kaynaklarda ve hakkında yapılan çalışmalarda farklı bilgiler yer almaktadır. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Arifîni*'nde, Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*'nde, Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâsı*'nda Şâh Velî'nin 1000/1592'de, Mehmet Süreyyâ ise *Sicill-i Osmânî* isimli eserinde 1013/1604 tarihinde vefat ettiğini kaydetmişlerdir (Bağdatlı, 1955: II/501; Bursalı, 1333: I/97; Vassâf, 2011: III/409; Süreyya, 1308: IV/610). Ancak üzerinde çalıştığımız bu risâlede Şah Velî'nin 27 Şaban 1013/18 Ocak 1605 tarihinde vefat ettiği belirtilmektedir (Ayıntâbî: 67b).¹ Ancak Şah Velî Ayıntâbî, eserde seksen yaşlarında olduğunu söylemektedir (Ayıntâbî: 63a-b). Bu durumda h. 1018 yılında veya daha sonrasında vefat etmiş olmalıdır ki müstensihin düştüğü 27 Şaban 1013 tarihine de ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

2. RİSÂLENİN TANITIMI

Risâlenin ismi *Bikru'l-Vakt fî Ma'rifeti Sülûki İbni'l-Vakt ve Ebi'l-Vakt*'tir (Ayıntâbî: 63b). Şâh Velî'nin bu risalesi, Tokyo Üniversitesi Kütüphanesi 071105 numara ve 63a-67b varakları arasında kayıtlı bulunmaktadır. Yapılan kütüphane ve katalog taramalarında risâlenin başka bir nüshasına rastlanılmamıştır. Risâlenin giriş kısmında müellif ismi "İbn Kaba Nâib ismiyle meşhur Muhammed'in oğlu Fakîr Şâh Velî" şeklinde belirtilmiştir (Ayıntâbî: 63a). *Bikru'l-Vakt*, Seyyid Mustafa b. Seyyid Abdülvehhâb tarafından istinsah edilmiştir (Ayıntâbî: 67b).

Risâlenin yazılma sebebi giriş kısmında uzunca anlatılmıştır. Özetle ifade edecek olursak Şâh Velî, rüyasında iki defa iki kişi arasında sünnet olduğunu görür. Şeyhi, rüyayı "Süt emen çocuk, ehl-i tevki' ricâlin mertebesine erişemez." şeklinde tabir eder. Bunun üzerine Şâh Velî, içinde bulunduğu durumun yanlış olduğunu anlayarak gınâyı/muhtaç olmamayı terk eder, fakrı talep eder. Kemâlâtan ve "ben" demekten uzak durur. Kendisine şöyle seslenilir: "Fakrın hakikatının zevkine şu iki yol dışında erişmek yoktur. Bu yollar: İbnü'l-vakt ve ebu'l-vakt'tir." Bu olaydan sonra mukarreblerden fakr sahibi kimselerden bir fayda ve nasip umarak bu varakları yazar (Ayıntâbî: 63a).

Risale Arapça dilinde kaleme alınmıştır. Şah Velî'nin bu risâlesi, İnşirâh Suresi'nin âyetlerinin yedi makam (atvâr-ı seb'a) olarak ibnü'l-vakt ve ebu'l-vakt terimleri ile işârî yorumudur. Sâlikin mânevi yolculuğunun vakit kavramıyla oldukça öz anlatıldığı risâlede tasavvufî görüşler âyet ve hadislerle delillendirilmiştir. Şâh Velî, insanın sadr, kalp, ruh, sır, sırr-ı sır, sırr-ı hafî ve sırr-ı ahfâ makamlarından bahseder.

Risâlenin ne zaman tamamlandığı belirtilmemektedir. Ancak Şâh Velî Ayıntâbî, risâlede seksen yaşlarında olduğunu belirtmiştir. Buradan hareketle h. 1018 yılında yazıldığı söylenebilir. Risâlenin acziyet kalemiyle, kusurların farkında olan, fakîr bir kulun eliyle Habîr ve Latîf olan Allah'ın yardımıyla Rabbinin rahmeti umularak yazıldığı ifade edilmiştir. Müellif, bu risâleyle Tevvâb olan Rabbinin affıyla bağışlanmayı ümit ettiğini beyan etmiştir. Son cümlede risâlenin ve müstensihin ismi, Şah Velî'nin vefatı bilgisi yer almaktadır (Ayıntâbî: 67b).

3. RİSÂLE'NİN TERCÜMESİ

3.1. Risâlenin Yazılma Sebebi

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

¹ Şâh Velî Ayıntâbî'nin hayatı ve eserleri üzerinde daha önce çalışma yapıldığı için biz müellifin tanınması amacıyla kısaca bilgi verdik. Şâh Velî'nin hayatı ve eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Öztürk, 2003: 98-105; Çavuşoğlu, 2016: 17-32; (a. mlf.), 2014: 61-84; (a. mlf.), 2017: 355-392; Sağır, 2017.

İbn Kabâ Nâib ismiyle meşhur Muhammed'in oğlu Fakîr Şâh Velî gâlip olan/her şeye üstün gelen Rabbine şöyle dedi: Mürşidim ve üstadımdan tarikat aldığım zaman nefsimi ona yapabildiğim kadar teslim ettim ve ömrümden yaklaşık seksen sene böyle geçti. Bu sülûkta istekliydim ve onu iyi buluyordum. Rüyamda iki defa iki kişi arasında sünnet olduğumu gördüm. Ondan sonra şöyle dedim. Kesin olarak bildim ki sünnet, emniyette olma değildir, çocuklar onu kötü görürler. Bu tarikatte bânî/kurucu olan kimse rüyayı tabir etti. Süt emen çocuk, ehl-i tevki' (görevlerini yerine getirmiş, yetkili) ricâlin mertebesine erişemez. Bu nihayeti/sonu hemen terk ettim. Fakr ve imtihan olan bidâyete/başlangıca doğru yöneldim. Gınâyı/zenginliği/muhtaç olmamayı terk ettim, fakrı talep ettim. Kemâlâtan ve "Ben" demekten uzak durdum. Bunun üzerine bu perdelerin arkasından zuhur etti, başkasının ve ağıyârın inşasından değil. Yalansız yüz yüze bana şöyle nida edildi: "Fakrın hakikatının zevkine şu iki yol dışında erişmek yoktur. Bu yollar: İbnü'l-vakt ve ebu'l-vakt'tir." Işığın geldiği tarafa yöneldim. İçime büyük bir beyan ve seçkin, cömert bir ilham doğdu. Bunun üzerine ulu olan mukarrebler/Allah'a yakın olanlar zümresinden fakr sahibi kimselerden bir fayda ve nasip umarak bu varakları yazdım. Ebrâr/iyilik edenler zümresi onlardan değildir, onların içeceği ve nasibinden hissesi yoktur. Çünkü onların doğması/ortaya çıkışı, kemâlâtının batması, kaybolmasındandır. O, rakîbtir. Onun doğması, akıl ve nakil evresinin arkasındaki cehâlet gecesinden sonradır. Risaleye "Bikru'l-vakt fi ma'rifeti sülûki ibni'l-vakt ve ebi'l-vakt" ismini verdim. Allah, bu risaleyle tâlipleri yararlandırınsın ve onun faydasını rağbet edenler üzerinde dâim kılsın. Âmin. Âmin. Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur.

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

Hamd, bizi mukarrebler tarikatında ibnü'l-vakt ile sülûka eriştiren Allah içindir. O, bizi kâmillerin efendisi olan ebu'l-vaktin hizmetine tahsis etti. Bizi menfûra hizmet etmekten kurtardı ve bize yakîni ihsan etti. Salât ve selâm rasullerin ve nebilerin sonuncusu olan Muhammed'in (s.a.v.), iyi ve temiz olan ailesinin ve ashâbının üzerine olsun. İbnü'l-vakt, rehberliği sabit olan ebu'l-vakte göre selâmette olmadı. Bu sebeple muradına erene kadar onun hizmetinde çalıştı ve hakka'l-yakîn mertebesine erişti. Bundan sonra ona iki şey arasında kendini tutan mukarreblerin yolunda olduğu için günahlarını ve kusurlarını itiraf eden fakîr kul denilir. Bu iki şey, âlemlerde ibnü'l-vakt ve ebu'l-vakttir. İbnü'l-vaktin bidâyetinde ve ebu'l-vaktin nihayeti arasında olmayı istedim. Bil ki Peygamber (s.a.v.), ezelden beri tayin edildiği üzere ibnü'l-vakt idi. O zaman Âdem, su ile çamur arasındaydı. Burada ahsen-i takvim/en güzel yaratılış makamına erişinceye kadar devam etti. Bunun, esfel-i sâfilin/aşağılıkların en aşağısı makamında ta'rîfi nübüvvetten/bildirilen peygamberlikten teşrîf/kanun koyma nübüvvetini beyanına kadar aşamalı olarak ebu'l-vakt olmak için yapıldığı açıktır. Öyle ki bu, onun son Peygamber (s.a.v.) olmasının neticesidir. Manalarının hazinelerinden vecd ve zevkini yenilemek için tahkikte devam ederek temkinin nihayetine erene kadar her gün bir iştedir. Onun nazarında "Allah katında din İslam'dır." (Âl-i İmrân, 3/19) denilir. Yani Peygamber (a.s.), bu yükselmeden sonra ilim incilerinin hazineleri üzerinde hâtem/sonuncu oldu. Sahip olduğu dört özellikle göz aydınlığı idi. Diğer peygamberlerin ve rasullerin (Allah'ın selamı hepsinin üstüne olsun) meşrepleri arasında görülmeyen dört özellik şöyledir: Terk edilmiş bir yetim, yalnız bir miskin/garip, bir fakîr ve tek ümmîdir. O, vakti ayırt etme ve Kur'ân'ın tamamı hususunda hakikati idrak etme özelliğiyle yüce bir yaratılış üzeredir. İnsan, vakitte kendisine yapılan hitabın gereğini yerine getirdikten sonra insan-ı kâmil olana kadar mertebeleri kemale erdirir. "O sizi atvâran/merhale merhale yaratmıştır." (Nûh, 71/14). Allâhü Teâlâ tavırların hakikatını şöyle açıklamıştır: "Biz senin sadrını açıp genişletmedik mi?" (İnşirâh, 94/1). Bu âyet, birinci tavra işaret eder. Bu, insanın "sadr" makamıdır. Bunu, ibnü'l-vakt konusunun başlangıcında anlattık. Bu makamın zikri, dille cehrî ve sağdan sola doğru yapılır. Sonra onu düzelterek şöyle dedi: "Yükünü üzerinden kaldırmadık mı? O ki senin belini bükmişti." (İnşirâh, 94/2-3). Bu âyet, ikinci tavra işaret eder. Bu, "kalp" makamıdır ve muhabbetin mazharıdır. İbnü'l-vakt'in belini bükken şey, onu levvâme/kınayan hevânın yüküne hazırlar. Bu, muratlarına ulaşma arzusunun son vaktidir. Sükûna ermeyen hevâsının onu aldığını görürsün. Hevâ, ancak levvâme olan zahırdan/belden hevâyı kesip atmak için müşâhedenin en zor aşaması olan murâkabeye devam ederek ve hafî/gizli zikirle sükûna erer. Sonra onu zikredenler arasında yücelterek şöyle dedi: "Senin için zikrini/şanını yüceltmedik mi?" (İnşirâh, 94/4). Bu âyet, üçüncü tavra işaret eder. Bu, aşk mâdeninde "ruh" makamıdır. İbnü'l-vaktin İsm-i A'zam zikrine tefekkür tamamlanuncaya kadar devam etmesi, bin yıllık ibadetten daha hayırlıdır. Sonra bunu açıklayarak şöyle dedi: "Elbette zorluğun yanında bir kolaylık vardır." (İnşirâh, 94/5). Bu âyet, dördüncü tavra işaret eder. Bu, müşâhedenin gaybı ve mücâhedenin aynıyla beraberindekinin varlığı üzere "sır" makamıdır. İbnü'l-vakt, sülûkun ortasındadır. Rabbine dönme² mutmainne makamında olan salik için hitap vaktidir. Sonra Celâl ve Cemâl isimleriyle onu teyit etmek için şöyle dedi: "Gerçekten, zorlukla beraber bir kolaylık vardır." (İnşirâh, 94/6). Bu âyet, beşinci tavra işaret

² Burada "Ey mutmain olan nefis! Rabbine dön." (Fecr, 89/27-28) âyetine işaret edilmektedir.

eder. O, tecerrüd (mâsivâdan soyutlanarak sadece Allah'a yönelme) mâdeninde "sırr-ı sır" makamıdır. Ebu'l-vaktin bidâyeti/başlangıcıdır ve ebu'l-vakt, fakrın zorluğundan fahrın/övünçün kolaylığına doğru ilerler. Bu, seyr ani'llâhda gınâdan sonra Sıddîk'ın (r.a.) iftihârî gibidir. O, sâliklerin yanından ihtiyârî ölümle geçmişti. Bu hususta Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Ölmeden önce ölünüz." (Aclûnî, 1405: II/29). "Kim yeryüzünde yürüyen bir ölü görmek isterse Ebûbekr'e baksın." Sonra davet ederek şöyle dedi: "O halde, boş kaldığım zaman hemen bir işe koyul." (İnşirâh, 94/7). Bu âyet altıncı tavra işaret eder. Bu, "sırr-ı hafî" makamıdır. Bu sır hazineleri saliklerden hiçbirisine zuhûr etmez, sadece ebu'l-vakte zuhûr eder. Seyr u sülûk kitabındaki mukarreblerin sünnetinin zıddı olan ebrârın lisanıyla anlatılan evliyânın menkıbelerini anlamaya ihtiyaç duymaz. Rasûlullâh'ın (s.a.v.) şu hadisinde söylediği gibi: "Müminin firâsetinden sakınınız, çünkü o, Allah'ın nûruyla bakar." Kelime-i tevhid hariç peygamberlerin şeriatlarının ve amellerin hükmünü kaldıran Rasûlullâh'ın (s.a.v.) şeriatına tabi olur. Kelime-i tevhid, "lâ ilâhe illallâh"tır (Allah'tan başka ilah yoktur). Allah şöyle buyurur: "Bilesiniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur." (Ra'd, 13/28). Yani bu yolculukta aşamalı olarak makamın gereklerini yerine getirdiğinde (boş kaldığında) yönel, yani cem'ul-cem makamına hazırlanarak teveccüh et. Bu hususta şöyle denilmiştir: "İbnü'l-vakt olan sûfî bidâyette; ebu'l-vakt olan sûfî nihayettedir." Hafî makamının sahibi için talep vakti, Rasûlullâh'ın (s.a.v.) özelliklerinden nihâyetlerin nihayetinde olmaktır. O; yetim, fakîr, miskin ve ümmî idi. Onun ümmiliği, tarikat hakkında kâbe kavseyn makamından ev ednâ makamına kadar makbul olan iyilikleri tamamladıktan sonra ledünnî ilme muhtaç değildi. Bu makam, Rasûlullâh'ın (s.a.v.) bidâyet halidir. Hasletlerin sahibi olmak için farktan ceme sefer vaktinde mekruhların kabulü ile olur. Bu, fakr makamının sonudur. Onun için Rasûlullâh (s.a.v.), sûfîlerden ileri gelen kişilere göre teferrüd makamındadır. Sonra bu mekruhlarla birlikte kulluğunu kemâle erdirmek için şöyle dedi: "Ve yalnız Rabbine yönel." (İnşirâh, 94/8). Bu âyet, yedinci tavra işaret eder. Peygamberler ve velîler vasıtasıyla ona eklenmiş şeylerin kendisinden kalkması için tevhid mâdeninde "sırr-ı ahfâ" makamıdır. Hakk'ın izharı için halka davet vaktidir. Yani ebu'l-vakt makamından ibnü'l-vaktin haline geçmektir. Çünkü o, fakîrlerden havâssü'l-havâs olanlar için bu davette en uzak maksattır. Ümmilikle bilersen bu tevhidin hakikati, varlıkta olan izâfetlerin kalkmasıdır. "Mülk, Vâhid/Tek ve Kahr olan, güç ve kuvveti yaratılmış varlıkların zuhurlarından hiçbir vasıta olmaksızın cemâl ve kemâl üzere elinde bulunduran Allah'a aittir" demek suretiyle kutup ve aktâbların zikrini söylemekten dilini tut. Bu husus, tıpkı Peygamber'in (s.a.v.) şu hadisinde buyurduğu gibidir: "Benim Allah ile birlikte olduğum öyle bir vaktim var ki ne bir mukarreb melek, ne de bir mürsel nebi (gönderilmiş peygamber) -o vakitte- yanıma girebilir." Cibrîl (a.s.) da şöyle demiştir: "Bir parmak ucu daha yaklaşıyordum muhakkak yanardım." Nefis terbiyesinin aşamalarında ebu'l-vaktin makamı tıpkı Cibrîl'in (a.s.) makamı gibidir. Çünkü Cibrîl (a.s.), Sidretü'l-Müntehâ'nın sonuna kadar Rasûlullâh'ın (s.a.v.) mürşidi idi. Sonra Cibrîl (a.s.), Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında kaldı. Ey Mürşid-i Kâmil! Burası senin sınırın ve erişebileceğin son noktadır. Bundan ötesini isteme. Cibrîl'in (a.s.) makamında kaldığı gibi sen de makamında kal. Haddini aşma. Sonra el-Latîf ve el-Cemâl'i örten Celâl'in nuruyla yanarsın. Kâmil olan mürşidler ve konuşan müritler arasında Allah'ın emri bidâyet ve nihâyet vaktinde takdir edilmişti. Yani yolda ibnü'l-vakt olan mürid, birinci makamdaki dördüncü makama kadar tavır sahibidir. Sonra ebu'l-vaktin makamına hazırlanır. Çünkü o, beşinci ve altıncı makama kadar vuslat yolculuğudur. Ta ki seyr billâha (Allah'la seyr) kadar ki orada Hakka'l-yakîn'e erişir. Allah'la seyri gözler idrak edemez. O, yalnız nübüvvetin, risâletin ve velâyetin nuruyla idrak edilir. Hayır o, fakrın derinliğinde körlük makamıdır. Orada başkası yoktur. Şöyle denildiği gibi: "Fakr tamamlandığında o, Allah'tır." Bu sebeple Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Fakr övüncümdür ve bununla diğer peygamberlere iftihar ediyorum." (Aclûnî, 1405: II/87). "Fakr, iki cihanda yüz karasıdır." (Aclûnî, 1405: II/87). Yani buradaki iki cihan iki bölgedir ki bunlar, seyr billâh makamından öncedir. Zâtın (Allah'ın), siyah nûruyla bu iki bölgeye gınâ tam olarak hâsıl olana kadar tecelli etme vaktidir. Ebu'l-vakt şöyle der: "Muhakkak ki Allah, âlemlerden müstağnîdir (Ankebût, 29/6). Ancak Ahmed'in fakrı bunun dışındadır. Çünkü o, tevhid denizinde ezelden ebede kadar yetim bir incidir." Ebû Bekir es-Sıddîk'ın (r.a.) sadakâti, nübüvvet devrinde ibnü'l-vakt, velâyet devrinde ise ebu'l-vakt olması sebebiyledir. Öyle ki velâyette Muhammed'in (s.a.v.) günahı kendisine zâhir oldu. O zaman şöyle dedi: "Keşke, Allah'ın geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamak için Furkan'da yazdığı Muhammed'in günahı olsaydım." Yani miskinlerin fakrının mihrabında imam olmak için ta'rîfî nübüvvetin (önceki peygamberin şeriatını devam ettiren, bildiren) günahından teşrii/kanun koyucu nübüvvetin günahına geçmek demektir. Bu şekilde her an ve zamanda Allah'ın nuruyla hay/canlı olan imamlarla birlikte yapılan secdeler, sehv secdesiyle kemale erer. Kim zamanının imamını tanımaz ve yerinde oturarak secde ederse onun irfanının haddinde câhiliyye ölüsü gibi ölmüştür. Bu sırma ermek için tâlip olan nerede! Bu sırrın mazharı, kıyamete kadar Sıddîk'ın (r.a.) hasleti üzere ebu'l-vakttir. Bu sebeple onunla görüşmenin Hızır'la (a.s.) görüşmekten daha faziletli olduğuna inanır. Çünkü Hızır'ın irşadı, seyr maallah makamında cem ve fark mucibince Mûsevî meşrebe mahsustur. Büyük ve Yüce Rabbimiz kitabında o ikisi hakkında şöyle demiştir: "Bu, seninle benim aramın ayrılmasıdır." (Kehf, 18/78).

Muhammedî meşrebe göre irşad, yükselme mertebesi, Ahmed (a.s.) ismiyle olduğu için seyr anillâh makamındadır. Öyle ki oraya kalan üç isim olan Muhammed, Mahmûd ve Mustafâ giremez. Özellikle Hızır ve İlyas isimleri seyr maallâh mertebesinde irşad etse de seyr anillâh mertebesinde irşad edemez. Seyr maallâh mertebesi, ebrâr olanların sülûkünün sonudur. Ebrârın hasenâtı/iyilikleri tarîkate mukarreblerin/yakın olanların seyyiâtıdır/kötülükleridir. Çünkü onların iyilikleri, dördüncü makamdadır. Onlar, ilimleri ve irfanları birleştirir, keşf ve kerâmetler izhâr eder. Oysa kerâmet ehlinin tamamının hakikatten perdeli olduğunu bilmezler. Bilakis muvahhid ve sâdık olan kimse ne nefsini ne de ondan başkasını rab edinmez. Kimin kalbinde Allah'tan başkası olursa onun, iki cihanda düşmanı Allah olur. "Allah, bir kimsenin göğsünde iki kalp yaratmamıştır." (Ahzâb, 33/4). Âyette şöyle buyurmuştur: "O gün, ne mal fayda verir ne de evlât. Ancak Allah'a kalb-i selîm (temiz bir kalp) ile gelenler." (Şuarâ, 26/88-89). Kalb-i selîm, mukarrebler zümresinden fakîrin kalbine işaret eder. Öyle ki onlar için Halil'in malının, Süleyman'ın mülkünün ve Lokman'ın hikmetinin bir önemi yoktur. Bilakis onların kalpleri, nûrânî ağyardan/Allah dışındakilerden ve onun da ötesindeki her şeyden temizlenmiştir. "Bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz." (Haşr, 59/21). Ebu'l-vakte hizmet etmekle beraber onunla buluşmak, Hızır'la buluşmaktan daha üstündür. Çünkü bunun, Allah'ın Âdem'den (a.s.) son Peygamber'e (s.a.v.) kadar gelen kullarından dilediğine verdiği bir lütuf olduğuna inanırlar. Bu lütuf, sâlikin ibnü'l-vakt ve ebu'l-vaktin makamı hakkında mârifete erişince nihayete erer. Bu ikisiyle buluşma, Yüce Allah'ın lütfundaki son hedefdir ve o, sonuçtur. "Bizim uğrumuzda mücâhede edenleri elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz." (Ankebût, 29/69). Yani, yukarıda bahsettiğim ibnü'l-vakt olma şartıyla ebu'l-vakt olma isteğinde mücâhede ettikten sonra Allah, onu toplumun mülküne/yönetimine görevlendirir. İbnü'l-vakti ebu'l-vakte gönderir. Bu mülk, ilâhî hidâyetin mazharıdır/ortaya çıkmasıdır. Peygamber'in (s.a.v.) şöyle buyurduğu gibi: "Muhakkak ki Allah hükümdardır. Bir topluluğu başka bir topluluğa sevk eder. Allah hakkı söyler ve o, doğru yola hidâyet eder." Yani telvînden sonra temkîn sahibi olan ebu'l-vakt, ilk telvînden münezzeh olan Rahmân'ın hâtırının mazharıdır. İlk telvîn, Allâhü Teâlâ'nın şu âyetinde belirttiği gibi uyulacak son ruhsat yoludur: "Başka yollara tabi olmayın. Zira o yollar, sizi Allah'ın yolundan ayırır." (En'âm, 6/153) O yollar, dört nefsin yollarıdır. Dört nefis: Emmâre, levvâme ve mülhimedir.³ İyi anla! Bizim tabirlerimiz çeşit çeşittir, ancak senin veçhin (yöneleceğin yer) tektir. O, Rasûlün fakrına bir beşeri vekil tayin etti. Bu, ebu'l-vakt olma yolunda ibnü'l-vaktin sülûkünün açıklanması hususunda söylemeyi istediklerimizin sonudur. Acziyet kalemiyle, kusurların farkında olarak Habîr/her şeyi bilen ve Latîf olan Allah'ın yardımıyla, fakîr bir kulun eliyle Rabbinin rahmeti umularak yazılmıştır. Sabah akşam suç işlemekle nefsinin karşı aşırı müsrif olan kimse, bu eserle Tevvâb olan Rabbinin affıyla bağışlanmayı ümit etmiştir. Seyyid Mustafa b. Seyyid Abdülvehhâb tamamladı. Şâh Velî'nin (k.s.) vefatı 1013 senesinin Şaban ayının 27. gecesidir.

4. RİSÂLE'NİN TAHLİLİ

Şâh Velî Ayıntâbî, *Bikru'l-Vakt fî Ma'rifeti Sülûki İbni'l-Vakt ve Ebi'l-Vakt* isimli risâlesinde ibnü'l-vakt ve ebu'l-vaktin makamlarını açıklamıştır. Müellif, İnşirâh Suresi'nin âyetlerini, insanın sadr, kalp, ruh, sır, sırr-ı sır, sırr-ı hafî ve sırr-ı ahfâ olmak üzere yedi makamda işârî olarak yorumlamıştır. Bu makamlar sırasıyla şöyledir:

4.1. Sadr

Sadr sözlükte "insanın boynunun aşağısından karın boşluğuna kadar uzanan organı, göğüs, sîne" anlamına gelir (İbn Manzûr, 2010: 4/446). "Yürek, gönül, hâtır" anlamında da kullanılmıştır. Hatta bu anlamda "ilim sutûrda değil sudûrdadır" denilmiştir (Sâmî, 2004: 821). Kavram temel anlamıyla Kur'an-ı Kerîm'de şöyle geçmektedir: "Rabbim! Sadrımı aç" (Tâhâ, 20/25); "Sadırlarda olanlar toplanıp ortaya konduğu zaman!" (Âdiyât, 100/10); "Gözler kör olmaz, lakin sadırlardaki kalpler kör olur." (Hac, 22/46). Kavramın Kur'an-ı Kerîm'de kullanımı hakkında Râğîb el-İsfahânî şöyle demiştir: "Yüce Allah nerede 'kalp' sözcüğünü zikretmişse orada akla ve ilme işaret etmiştir. Her nerede 'sadr' kelimesini zikretmişse bunlara ilave olarak 'şehvet, hevâ, öfke vb. kuvvelere' de işaret etmiştir." (İsfahânî, 2012: 845-846). Bu anlamda sadr, kalbi de içine alan geniş bir kavramdır. Öncülük etmek, direnmek anlamına da gelen sadr kelimesi, insanın dünya ile ilişkilerini yönetir ve nefsin negatif tekliflerine direnmesini sağlar (Frager, 2004: 50).

Nefsin bu özelliklerini Şâh Velî, *er-Risâletü'l-Bedriyye* isimli eserinde şöyle anlatır:

Sorarsan nefsin emmâredür ol

Sana sihr eyleyen mekkâredür ol

³ Müellif, risâlede dördüncü nefsi zikretmemiştir.

Çün oldur ma'den-i fişk-ı dalâlet

İde Hağ sadrını şerh-i hidâyet

Anun ahlâkıdur hırs u küdüret

Gadab buhl ü hased hem dahı şehvet (Ayıntâbî, 2022/2: 43a; Çavuşoğlu, 2016: 207)

Şâh Velî insanın kendine yapılan ilâhî hitabın gereğini yerine getirdikten sonra insan-ı kâmil olana kadar mertebeleri olduğunu belirtir. Ona göre Yüce Allah “O sizi atvâran/merhale merhale yaratmıştır.” (Nûh, 71/14) âyetinde ifade ettiği tavırların hakikatini şöyle açıklamıştır: “Biz senin sadrını açıp genişletmedik mi?” (İnşirâh, 94/1). Müellife göre bu âyet, insanın sadr makamı olan birinci tavra işaret eder (Ayıntâbî: 64a-b). Bu makamı “sadr-ı hayvaniyye” şeklinde de ifade eden Şâh Velî, nefsin halen emmâre olduğunu, salikin seyr-i illallah’da olduğunu söyler. Bu makamın zikri, “lâ ilâhe illallâh”tır (Ayıntâbî, 827/7: 57a), dille cehrî/açıktan ve sağdan sola doğru yapılıdır (Ayıntâbî: 64a-b).

İnşirâh suresinin bu âyetini İbn Atâ (ö. 309/922), senin sırrını sana gelen vâridi kabul etmen için genişletmedik mi? (Gürer, 2017: 236) diyerek “sadr” kelimesini “sır” şeklinde yorumlamıştır. Sehl b. Abdullâh et-Tüsterî (ö. 283/896) bu âyeti şöyle açıklar: “Sadrını risâlet nuruyla genişletmedik mi, onu hakikatler için mâden yapmadık mı? İlk şerh İslam nurudur. Çünkü Yüce Allah, bir âyette “İşte Allah her kimi hidayete erdirmek isterse onun sadrını İslam için genişletir.” (En’âm, 6/125) buyurmuştur. Sonra derecelerini artırır ve kendisine lütfedilen basiret oranında, nur olur (Tüsterî, 2007: 198). Ebu’l-Hüseyn en-Nûrî (ö. 295/908) de âyetlerden hareketle kalbin; sadr, kalb, fuâd ve lüb şeklinde dört ismine işaret etmiş ve sadrın İslam’ın mâdeni olduğunu söylemiştir (Furat, 1978: 355). Hakîm Tirmizî (ö. 320/932) en-Nûrî ile aynı şekilde sadrın İslam’ın merkezi olduğunu, nefsi emmârenin, istek ve arzuların bulunduğu yer ve ilk makam olduğunu ifade etmiştir (Tirmizî, 2009: 2-3). “Biz senin sadrını açıp genişletmedik mi?” âyetini ise müminin kalbi bazen batıl olan vesveselerle sıkıştığında Allah, İslam’ın nuruyla sadrını açtı, şeklinde yorumlamıştır (Tirmizî, 2009: 7).

Halvetiyye’nin Cemâliyye kolu kurucusu Cemâl-i Halvetî (ö. 899/1494),⁴ âyeti, kalbini, Kur’an hükümleri, Rabbânî mârifet ve Hakkânî muhabbetin nurlarından nübüvvet ve velâyet nuruyla süslemedik mi? diye tefsir etmiş ve “sadr” kelimesini “kalp” olarak açıklamıştır (Dartma, 2012: 104). Ayrıca Halvetî *Envâru’l-Kulûb* adlı eserinde sadrı ilk makam olarak görmüş, “İşinde köpek ve resim olan eve melekler girmez” (Buhârî, Bed’ü’l-Halk: 27; Müslim, Libas: 17) anlamındaki hadisten hareketle kötü ahlakın ve çirkin fiillerin kaynağı olarak gördüğü sadrın, ancak bütün çirkinliklerden temizlendiği takdirde inşirah bulacağına ve kalbin mârifetullahı hazır hale geleceğine işaret etmiştir (Gür, 2016: 857).

İmam Rabbânî (ö. 1034/1624) ise “Şerh-i sadr”ın kalp, ruh, sır, hafî ve ahfâdan sonra rızâ makamında hâsıl olduğunu ve bunun velâyet-i kübrânın sonu olduğunu söylemiştir (Sirhindî, 1979: 371). Yani kalbin makamları arasında sadrı zikretmemiş, ancak rızâ makamından sonra şerh-i sadrın gerçekleşeceğini söylemiştir. Bu bağlamda diyebiliriz ki ilk dönem sûfilere “sadr” kelimesini dinin, bilginin kaynağı olarak görmüşler, makamlar arasında saymamışlardır. Sadece Hakîm Tirmizî ilk makam olduğunu söylemiştir. Şâh Velî Ayıntâbî de Hakîm Tirmizî ve Cemâl-i Halvetî’de olduğu gibi bu anlama ilave olarak seyr u sülûka kat edilen ilk makam olarak değerlendirmiştir.

4.2. Kalp

Kalp sözlükte bir şeyin içini dışına çıkarmak, altını üstüne getirmek, ters çevirmek, bir şeyi başka bir şeye dönüştürmek ve değiştirmek” gibi anlamlara gelir. Kalb, dinî ve tasavvufî bağlamda bilginin kaynağıdır. Bir et parçasından ibaret olan kalble bir ilişkisi olmakla birlikte ondan ayrı olan bu anlamdaki kalbe “rabbânî latife” ve “ilâhî cevher” de denir (Uludağ, 2001: 229-230). Kalb adının verilmesinin sebebi, mahlûkâtın hülâsası ve mevcudâtın zübdesi olmasındandır (Cîlî, 1998: 260). Kalp, Allah’ın onunla nazar etsin diye insanın özüne koyduğu yüce bir sır, ezeli bir nurdur. İnsanın, kendisiyle Rabbini tanıdığı, Hakk’ın kuluna orada tecellî ettiği, kulun Rabbini kendisiyle sevdiği, zevke dayalı idrakin merkezi, şevk, vecd ve marifetin mahallidir (Afîfî, 2004: 223; Çelik, 2009: 88).

⁴ Şâh Velî’nin silsilesinde yer alan ve en çok etkilendiği sûfilere Cemâl-i Halvetî’nin işaretli tefsiri Arapça metni tahkik edilerek yayınlanmıştır (Dartma, 2012: 87-105).

Kalp, Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî'ye göre imanın merkezidir (Furat, 1978: 355). Çünkü Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Fakat Allah size imanı sevdirdi ve onu gönüllerinize güzelce yerleştirdi.” (Hucurât, 49/7). Hakîm Tirmizî de kalbin imanın merkezi olduğunu, körlüğün ve görmenin âyetlerde kalbe izafe edildiğini (Hac, 22/46), ama sadra izafe edilmediğini söyler (Tirmizî, 2009: 10).

Yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerîm'de ‘kalp’ sözcüğünü zikrettiği âyetlerde akla ve ilme işaret etmesi⁵ sebebiyle kalp, sûfiler tarafından marifet mahalli; imanın gönle yerleşmesi sebebiyle imanın merkezi; bir rivâyette yerlere ve göklere sığmayıp mümin kulun gönlüne sığması (Aclûnî, 1405: II/195) sebebiyle de muhabbetin merkezi olarak görülmüştür. Şâh Velî Ayıntâbî de “Yükünü üzerinden kaldırmadık mı? O ki senin belini bükmüştü.” âyetinin, ikinci tavra, yani kalp makamına işaret ettiğini söyler. Ona göre kalp makamı, muhabbetin mazharıdır. İbnü'l-vakt'in belini büken şey, onu, kınayan hevânın yüküne hazırlar. Bu, muratlarına ulaşma arzusunun son vaktidir. Ancak levvâme olan belden hevâyı kesip atmak için müşâhedenin en zor aşaması olan murâkabeye devam etmek ve hafî/gizli zikir yapmak suretiyle sükûna erer (Ayıntâbî: 64b).

İbn Atâ bu âyeti şöyle yorumlar: “Nübüvvet ve risâletin yüklerini kaldırmadık mı? Çünkü sen taşıyan değil, taşınandın.⁶ Seni muhaliflerden çekip alarak iyilik etmedik mi? “Yükünü üzerinden kaldırmadık mı?” Öyle ki sen neredeyse nübüvvet yükünün altında telef olacaktın. Sana yardım ettik ve tebliğ sırasında seni kuvvetlendirdik. Sırrımı her şeyden boşalttık. Sen kevnî ve Hak dışındaki şeyleri müşâhede etmeyi bıraktın. İşte senin sadrın nazar için, Mûsâ'nın sadrı da kelâm/konuşma için açıldı. “Yükünü üzerinden kaldırmadık mı?” Yani, mahlûkatın mûlahazasını senin sırrından gidermedik mi? (Gürer, 2017: 236). Cemâl-i Halvetî âyette geçen yük kelimesini, bizi müşâhede etmene mani olan hicabı kaldırmadık mı? diyerek hicap manasında ve kalbini meşgul eden alakalardan kurtarmadık mı anlamında kullanmıştır. Bu âyetin kalp makamı olduğunu da belirtmiştir (Dartma, 2012: 104-106).

Sûfiler genel olarak sadr ve kalp kavramını birbirinin yerine kullanmakla birlikte farklı anlamlara geldiğini, mârifetin, imanın ve muhabbetin merkezinin kalb olduğunu belirtmiş, âyetten hareketle görme eyleminin gözden ziyade basiret sahibi kalbe ait olduğunu vurgulamışlardır. Şâh Velî, kalbin muhabbet merkezi olmasının yanı sıra Cemâl-i Halvetî'nin⁷ de ifade ettiği gibi seyr u sülûkta ikinci makam olduğunu dile getirmekle Nakşibendiyye geleneğindeki ilk makamın kalb⁸ olduğu kanaatinden farklı bir görüş ortaya koymuştur. Bu farkın sebebi, bazı sûfilerin sadr ve kalbi aynı mertebede ele almalarından kaynaklanmaktadır, diyebiliriz.

4.3. Ruh

Ruh, “gitmek, geçmek, geniş ve ferahlık verici olmak” anlamlarına gelen revh kökünden gelir ve terim olarak “canlılarda hayatı sağlayan unsur” şeklinde tanımlanır (Yavuz, 2008: 187). Ruh, kendisinin bir cüzünü teşkil eden ve devamlılığını sağlayan “nefes” mânasına da gelir (İsfahânî, 2012: 647). Ruh, ilâhî zâtın rubûbiyetinin ortaya çıktığı nurani bir cevherdir. Cevher olması zâtının mazharı, nurâniyetinin mazharı da ilmidir. Cevher olması yönüyle nefis-i vâhîde; nûrânî olması itibarıyla ilk akıl diye isimlendirilmiştir (Bardakçı, 2016: 111).

Kur'an-ı Kerîm'de “Sana ruhtan soruyorlar. De ki: Ruh, Rabbimin bir işidir; onun hakkında size ancak az bir bilgi verilmiştir.” (İsrâ, 17/85). âyetinden hareketle ruhun, rabbânî bir iş olduğu, latif, bilen ve algılayan manasında kullanılmakla birlikte hakikatini algılamamanın aklen mümkün olmadığı ifade edilmiştir (Gazzâlî, 1998: 12). Yüce Allah'ın “Ona ruhumdan üfledim.” (Hicr, 15/29) âyetinde belirttiği üzere ruh, Allah'a aittir ve dolayısıyla da ölümsüzdür. Ancak ruhun Allah olmadığı ve bu sebeple kadim olmadığı da söylenilmiştir (Sühreverdi, 1995: 8-11).

Sûfiler, ruhun mahiyetini hakkıyla idrak etmenin imkânsızlığı sebebiyle makamları üzerinde durmuşlardır. İlk dönem sûfilerinden Ebû Bekir el-Vâsıtî ruhun on makamından bahsetmiş, ahlâkî sıralamada dervişlerin ruhlarının en yüksekte olduğunu söylemiştir (Hucvirî, 1999: 393). Şâh Velî'ye göre “Senin için zikrini/şanını yüceltmedik mi?” âyeti, üçüncü tavra işaret eder. Bu, aşk mâdeninde ruh makamıdır. Bu makamda ibnü'l-vaktin İsm-i A'zam zikrine tefekkür tamamlanıncaya kadar devam etmesi, bin yıllık ibadetten daha hayırlıdır (Ayıntâbî: 64b). Cemâl-i Halvetî zikredilen âyetin, “seni İsm-i A'zam'ın güneşinin zuhûruna muttali

⁵ Kalbin bilmesi ve akletmesi ile ilgili âyetler için bkz.: el-A'râf, 7/179; el-Hâc, 22/46; Kâf, 50/37.

⁶ Kuşeyrî de bu âyeti aynı anlamda yorumlamıştır (bkz. Kuşeyrî, 2013: 338).

⁷ Cemâl-i Halvetî, *Envârü'l-kulûb* adlı risâlesinin ilk satırlarında İsrâ sûresinin 70-72. âyetlerini naklettikten ve bu âyetlere işâri izahlar getirdikten sonra tasavvufî hayattaki yedi mertebeyi şöyle adlandırmıştır: Sadr, kalb, ruh, sır, fenâ fillâh, hayret, fenâ filfenâ (Tayşî, 1993: 302).

⁸ Kalbin makamları hakkında detaylı bilgi için bkz. Gümüshânevî, 1998: 208; Sirhindî, 1979: 68; Türer, 2003: 143.

kılmadık mı?” anlamına geldiğini ve ruh makamında kula, bütün isimleri kendinde toplayan bir isim verildiğini belirtmiştir (Dartma, 2012: 104-106).

Şâh Velî, Cemâl-i Halvetî gibi bu makamda İsm-i A'zam zikrinin ehemmiyetine dikkat çekmiş, ruhun aşk mâdeni ve üçüncü makam olduğunu açıklamıştır. Necmüddîn Kübrâ (ö. 618/1221) da kalbin muhabbet; ruhun aşk mahalli olduğunu ifade etmiştir (Kübrâ, 1980: 121). Ancak İmam Rabbânî, Şâh Velî'den farklı olarak ruhun yedi latifeden ikincisi olduğunu söylemiştir (Sirhindî, 1979: 68).

4.4. Sır

Sözlükte “saklamak, gizlemek” anlamında masdar ve “saklanan, gizli tutulan, bir şeyin iç yüzü, bir nesnenin özü, her şeyin en iyisi” gibi anlamlarda isim olan sır kelimesi, bir kimsenin saklı tuttuğu, başkalarınca öğrenilmesini istemediği, kendisine veya başkasına ait bilgiler için kullanılır (İbn Manzûr, 2010: 356-357; Çağrı, 2009: 113). Sır kelimesi tasavvufta “sadece Allah'ın bildiği ya da az sayıda insan tarafından bilinen özel bilgi” ve “ruhun bir idrak mertebesi” olmak üzere iki anlama gelir (Tosun, 2009: 115). Bu husus, Yüce Allah'ın “Sırrı ve ahfâyı/daha gizli olanı o bilir” (Tâhâ, 20/7) ve Hz. Peygamber'in, “Benim bildiklerimi bilseydiniz az güler, çok ağlardınız” (Buhârî, Küsûf: 2; Müslim, Salât: 112) meâlindeki hadisinde de ifade edildiği üzere bazı bilgiler sır olarak saklanmış ya da idrak seviyesi yüksek şahsiyetler arasında muhafaza edilmiştir.

Kavram, bu risâlede kalbin makamı anlamında kullanılmıştır. Şâh Velî, Cemâl-i Halvetî'de olduğu gibi (Dartma, 2012: 107) “Elbette zorluğun yanında bir kolaylık vardır.” âyetinin, dördüncü tavra işaret ettiğini ve bunun sır makamı olduğunu kaydetmiştir. Müşâhedenin kaybolduğu ve mücâhedenin devam ettiği bu makamda ibnû'l-vakt, sülûkun ortasındadır. “Ey mutmain olan nefis! Rabbine dön.” (Fecr, 89/27-28) âyetine uyan nefis-i mutmainne, Rabbine dönmekle onun hitabına mazhar olmuştur. Sır makamı, Rabbin kuluna hitap etme vaktidir (Ayıntâbî: 64b). Ahmed Şemseddîn-i Marmarâvî (ö. 910/1504), bu hitabın harfsiz, sessiz ve lisansız olduğuna dikkat çeker. Sâlik, seyr maallah makamında beşerî sıfatlarını ehadiyet sıfatında ifnâ edip, Allah'ın ahlakıyla ahlaklanır. Ancak, kendinin kemale erdiğini zannederek eski sıfatlarına da dönebilir (Ögke, 2001: 193). Bu sebeple Şâh Velî, kulun Hakk'ı müşâhedesini kaybolurken sabırla mücâhedeye devam etmesi gerektiğine vurgu yapar.

Sâlik, sır makamında Mûsâ'nın (a.s.) velâyet makamındadır. Rabbin kuluna tecellileri kelam sıfatıyla gerçekleşmektedir (Sirhindî, 1979: 377). Şâh Velî bunun sebebini, Hızır'ın irşadının, seyr maallah makamında cem ve fark mucibince Mûsevî meşrebe mahsus olmasına bağlar. Ona göre Yüce Rabbimiz kitabında o ikisi hakkında şöyle demiştir: “Bu, seninle benim aramın ayrılmasıdır.” (Kehf, 18/78). Muhammedî meşrebe göre irşad, yükselme mertebesi, Ahmed (a.s.) ismiyle olduğu için seyr anillâh makamındadır. Öyle ki oraya kalan üç isim olan Muhammed, Mahmûd ve Mustafâ giremez. Özellikle Hızır ve İlyas isimleri seyr maallah mertebesinde irşad etse de seyr anillâh mertebesinde irşad edemez. Seyr maallah mertebesi, ebrâr olanların sülûkünün sonudur. Ebrârın hasenâtı tarîkate mukarreblerin seyyiâtıdır. Çünkü onların iyilikleri, dördüncü makamdadır. Onlar, ilimleri ve irfanları birleştirir, keşf ve kerâmetler izhâr eder. Oysa kerâmet ehlinin tamamının hakikatten perdeli olduğunu bilmezler. Bilakis muvahhid ve sâdik olan kimse ne nefisini ne de ondan başkasını rab edinmez. Kimin kalbinde Allah'tan başkası olursa onun iki cihanda düşmanı Allah olur. Çünkü “Allah, bir kimsenin göğsünde iki kalp yaratmamıştır.” (Ahzâb, 33/4). Bu konuda bir başka âyette şöyle buyrulmuştur: “O gün, ne mal fayda verir ne de evlât. Ancak Allah'a kalb-i selîm (temiz bir kalp) ile gelenler.” (Şuarâ, 26/88-89) Şâh Velî'ye göre kalb-i selîm, mukarrebler zümresinden fakîrin kalbine işaret eder. Öyle ki onlar için Halil'in malının, Süleyman'ın mülkünün ve Lokman'ın hikmetinin bir önemi yoktur. Bilakis onların kalpleri nûrânîdir, ağıyardan/Allah dışındakilerden ve onun da ötesindeki her şeyden temizlenmiştir (Ayıntâbî: 66b-67a).

4.5. Sırr-ı Sır

“Sırr-ı sır” kelimesi sırrın sırrı, gizli kalan sır demektir. Ahadiyette özet olarak var olan Allah'ın kendisiyle kuldan ayrıldığı ve Allah'tan başkasının bilemeyeceği, Hakk'a özgü bir bilgidir (Kâşânî, 2015: 294; Uludağ, 2016: 318).

Sırr-ı sır, Şâh Velî'ye göre sâlikin Celâl ve Cemâl isimleriyle teyit edildiği beşinci makamdır. Bu hususta Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Gerçekten, zorlukla beraber bir kolaylık vardır.” Bu âyet, beşinci tavra işaret eder. Sâlik, tecerrüd mâdeninde, yani mâsivâdan soyutlanarak sadece Allah'a yöneldiği sırr-ı sır makamındadır. Bu makam, ebu'l-vaktin bidâyetidir. Ebu'l-vakt, fakrın zorluğundan fahrın/övünçün kolaylığına doğru ilerler. Bu, seyr anillâhda gınâdan sonra Sıddîk'ın (r.a.) iftihârı gibidir. O, sâliklerin yanından ihtiyârî ölümle geçmiştir. Bu hususta Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Ölmeden önce

ölünüz.” (Aclûnî, 1405: II/29). “Kim yeryüzünde yürüyen bir ölü görmek isterse Ebûbeker’e baksın” (Ayıntâbî: 64b-65a).

Sâlikin kendi varlığını Hakkın varlığında öldürdüğü ve Hakk’ın varlığıyla bâki olduğu için bu makamı, Cemâl-i Halvetî *Envârü’l-Kulûb* adlı risâlesinde “fenâ fillâh” (Gür, 2016: 861; Tayşî, 1993: 302), tefsirinde ise “sırr-ı sır” olarak adlandırmıştır (Dartma, 2012: 107). Makamların isimleri farklı olmakla birlikte aynı hakikati anlatmak üzere Şâh Velî de kulun kendi varlığından soyutlanmasını, ölmeden evvel ölmesini salık vermektedir. Nitekim *er-Risâletü’l-Bedriyye* isimli eserinde bu makamı şöyle anlatır:

Bu makama sırr-ı sır çün didiler

Lazım oldu sana bilmek ser-be-ser

Bu fenâdur hem budur ayn-ı bekâ

Yokluğuyla irilür bundan Hakk’a ((Ayıntâbî, 2022/2: 48b; Çavuşoğlu, 2016: 216)).

Halvetiyye tarikatının Ahmediyye şubesinin kurucusu Ahmed Şemseddîn-i Marmarâvî ise Nakşibendiyye tarikatında olduğu gibi beşinci tavrıda nefsin ahfâ makamında olduğunu söylemiştir (Ögke, 2001: 194). Sûfilerin çoğunluğunun kanaatine göre latîfeler, aynı latîfenin mertebelere göre değişen isimlerden ibarettir. Bazı mertebelerde ona kalp, beşerî kayıtlardan kurtulup saf olduğunda ruh, saflık artınca sır, daha da olgunlaşınca hafî dendiği, letâifte öz itibarıyla farklılık bulunmadığı belirtilmiştir (Türer, 2003: 143).

4.6. Sırr-ı Hafî

Hafî, gizli, saklı, örtülü anlamına gelen bir kelime olup, sırr-ı hafî en gizli sır demektir. Ruha bilkuvve konulmuş, rabbânî bir latifedir (Çelik, 2009: 99). Latife-i hafî nefsin râziye mertebesine mukabildir. Ruh burada hilafetinden maksud olan mertebeyi ihrâz etmiş olduğundan ulûhiyyetin rabbâniyeti ile de muttasıftır. Bu sıfatla muttasıf olanlar halkı irşada, umûr-i dünyeviyyede tasarrufa kâdirdir (İbn Arabî, 1992: 390-391).

Şâh Velî, “O halde, boş kaldığın zaman hemen bir işe koyul.” âyetinin altıncı tavra işaret ettiğini ve bunun sırr-ı hafî makamı olduğunu ifade eder. Ona göre bu sır hazineleri saliklerden hiçbirisine zuhûr etmez, sadece ebu’l-vakte zuhûr eder. Dolayısıyla seyr u sülûkte ebrârın lisaniyle anlatılan evliyânın menkıbelerini anlamaya ihtiyaç duymaz. Rasûlullâh’ın (s.a.v.) şu hadisinde söylediği gibi: “Müminin firâsetinden sakınınız, çünkü o, Allah’ın nûruyla bakar.” Kelime-i tevhid hariç peygamberlerin şeriatlarının ve amellerin hükmünü kaldıran Rasûlullâh’ın (s.a.v.) şeriatına tabi olur. Bu mânevî yolculukta aşamalı olarak makamın gereklerini yerine getirdiğinde rabbine yönelir, yani cem’ul-cem makamına hazırlanarak teveccüh eder. Yüce Allah “Bilesiniz ki, kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur.” buyurduğu gibi zikrine devam eder. İbnü’l-vakt olan sûfî bidâyette; ebu’l-vakt olan sûfî nihayettedir. Yani hafî makamının sahibi için talep vakti, Rasûlullâh’ın (s.a.v.) özelliklerinden nihâyetlerin nihayetinde olmaktır. O; yetim, fakîr, miskin ve ümmî idi. Onun ümmiliği, tarikat hakkında kâbe kavseyn makamından ev ednâ makamına kadar makbul olan iyilikleri tamamladıktan sonra ledünnî ilme muhtaç değildi. Bu makam, Rasûlullâh’ın (s.a.v.) bidâyet halidir. Bu, fakr makamının sonudur. Onun için Rasûlullâh (s.a.v.), (sûfilerden) ileri gelen kişilere göre teferrüd makamındadır (Ayıntâbî: 65a-b).

Cemâl-i Halvetî bu âyeti şöyle yorumlar: “Cem makamından ayrıldığında Hak için Halkı irşad etmek üzere vuslat ve mücâhede yoluna koyul. Hakk’ın rızasını kazanmak için halkın ezâsına tahammül et. Bu âyette Hakk’ın muradı, halka ait işlerden boş kaldığında yaratıcına tececcüh et de olabilir.” (Dartma, 2012: 105). Nefsin bu mertebedeki makamını “hayret” ve “kürsî” olarak isimlendiren (Gür, 2016: 862) Halvetî, âyeti, Allah’ın nurundan fâriğ olduğunda, şeriate muvâfakat ve tabiate muhâlefet kademi üzere ayağa kalk ve kullarıma hükümlerimi tebliğ et, şeklinde de yorumlar (Dartma, 2012: 107).

Şâh Velî, bu makamdaki irşaddan ziyade mürşidin seyr billâha (Allah’la seyr) kadar Hakka’l-yakîn’e eriştiğine dikkat çeker. Ona göre Allah’la seyri gözler idrak edemez. O, yalnız nübüvvetin, risâletin ve velâyetin nuruyla idrak edilir. Hayır o, fakrın derinliğinde körlük makamıdır. Orada başkası yoktur. Nitekim bu hakikati ifade sadedinde şöyle denilmiştir: “Fakr tamamlandığında o, Allah’tır.” Bu sebeple Peygamber (s.a.v.): “Fakr övüncümdür ve bununla diğer peygamberlere iftihar ediyorum.” (Aclûnî, 1405: II/87) buyurmuştur. Ebu’l-vaktin bu mertebedeki sözü şudur: “Muhakkak ki Allah, âlemlerden müstağnîdir. Ancak

Ahmed'in fakrı bunun dışındadır. Çünkü o, tevhid denizinde ezelden ebede kadar yetim bir incidir" (Ayıntâbî: 66a).

4.5. Sırr-ı Ahfâ

Ahfâ, sözlükte en gizli, gizlinin de gizlisi anlamına gelir. Sırr-ı ahfâ ise en gizli olanın sırrı demektir. Yüce Allah'ın "Sırrı ve ahfâyı/daha gizli olanı o bilir" âyetinde de geçtiği üzere Allah'tan başka kimsenin muttali olamadığı bir bilgidir.

Şâh Velî Ayıntâbî'ye göre Allâhü Teâlâ, kulluğu kemâle erdirmek için şöyle buyurmuştur: "Ve yalnız Rabbine yönel." Bu âyet yedinci tavra işaret eder. Peygamberler ve evliyâlar vasıtasıyla ona eklenmiş şeylerin kendisinden kalkması için tevhid mâdeninde sırr-ı ahfâ makamıdır. Hakk'ın izhârı için halka davet vaktidir. Yani ebu'l-vakt makamından ibnü'l-vaktin haline geçmektir. Çünkü o, fakîrlerden havâssü'l-havâs olanlar için bu davette en büyük maksattır. Ümmîlikle bilersen bu tevhidin hakikati, varlıkta olan izâfetlerin kalkmasıdır. "Mülk, Tek ve Kahlâr olan, güç ve kuvveti yaratılmış varlıkların zuhurlarından hiçbir vasıta olmaksızın cemâl ve kemâl üzere elinde bulunduran Allah'a aittir" demektir. Bu husus, tıpkı Peygamber'in (s.a.v.) şu hadisinde buyurduğu gibidir: "Benim Allah ile birlikte olduğum öyle bir vaktim var ki, ne bir mukarreb melek ne de bir mürsel nebi (gönderilmiş peygamber) -o vakitte- yanıma girebilir." Cibrîl (a.s.) da şöyle demiştir: "Bir parmak ucu daha yaklaşıyordum muhakkak yanardım." (Ayıntâbî: 65b). Bu haberlerde işaret edilen makam, Şâh Velî'ye göre sırr-ı ahfâ makamıdır. Sehl et-Tüsterî de âyeti, "Peygamber'in işaret ettiği gibi Allah ile birlikte olduğu ve kimsenin içine dâhil olamadığı bir vakit/makam" olarak yorumlamıştır (Tüsterî, 2007: 198). Aynı âyeti, "senin ve âlemlerin Rabbi olan hakikatlerin hakikatine eriş", şeklinde yorumlayan Cemâl-i Halvetî, bu makamın fenâ fi'l-fenâ makamı olduğunu beyan etmiştir. Bu sebeple kul, ehadiyet zatının nuruyla kendi varlığından yok olmayı talep etmelidir (Dartma, 2012: 107).

Nefis terbiyesinin aşamalarında sırr-ı ahfâyâ erişen ebu'l-vaktin makamı Şâh Velî'ye göre, tıpkı Cibrîl'in (a.s.) makamı gibidir. Çünkü Cibrîl (a.s.), Sidretü'l-Müntehâ'nın sonuna kadar Rasûlullâh'ın (s.a.v.) mürsidi idi. Sonra Cibrîl (a.s.), Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında kaldı, Peygamber (s.a.v.) yalnız devam etti. Dolayısıyla mürsid-i kâmilin erişebileceği son nokta burasıdır. Bundan ötesini istememeli, Cibrîl'in (a.s.) makamında kaldığı gibi o da makamında kalmalı ve haddini aşmamalıdır. Haddini aşarsa el-Latîf ve el-Cemâl'i örten Celâl'in nuruyla yanar (Ayıntâbî: 65b-66a).

Bu bağlamda ebu'l-vakte hizmet etmekle beraber onunla buluşmak, Hızır'la buluşmaktan daha üstün, görülmüştür. Çünkü bunun, Allah'ın Âdem'den (a.s.) son Peygamber'e (s.a.v.) kadar gelen kullarından dilediğine verdiği bir lütuf olduğuna inanılır. Bu lütuf, sâlikin ibnü'l-vakt ve ebu'l-vaktin makamı hakkında mârifete erişince nihayete erer. Bu ikisiyle buluşma, Yüce Allah'ın lütfundaki son hedeftir. "Bizim uğrumuzda mücâhede edenleri elbette kendi yollarımıza eristireceğiz." âyetinde de ifade edildiği üzere ibnü'l-vakt olma şartıyla ebu'l-vakt olma isteğinde mücâhede ettikten sonra Allah, onu toplumun mülküne/yönetimine görevlendirir. Bu mülk, ilâhî hidâyetin mazharı, ortaya çıkmasıdır (Ayıntâbî: 67a-b).

5. SONUÇ

XVI. yüzyıl Halvetiyye tarîkatı şeyhlerinden Şâh Velî Ayıntâbî, Maraş'ta doğmuş, Antep'te dönemin âlimlerinden ilim tahsil etmiş ve Halvetî şeyhi Yakup b. Muhyiddin el-Ayıntâbî'ye intisap etmiştir. Otuz yıllık tasavvufî eğitimden sonra şeyhinden aldığı icazet ve işaretlerle şeyhlik makamına geçmiştir. İlim ve irşad faaliyetlerini Antep ve Halep'te sürdürmüştür.

Arkasında önemli eserler bırakmış olan Şâh Velî'nin *Bikru'l-Vakt fi Ma'rifeti Sülûki İbni'l-Vakt ve Ebi'l-Vakt* isimli risalesi, İnşirâh Suresi'nin âyetlerinin yedi makam (atvâr-ı seb'a) olarak ibnü'l-vakt ve ebu'l-vakt terimleri ile işârî yorumudur. Sâlikin mânevi yolculuğunun vakit kavramıyla oldukça öz bir biçimde ele alındığı risâlde, insanın sadr, kalp, ruh, sır, sırr-ı sır, sırr-ı hafî ve sırr-ı ahfâ makamlarından bahsedilmiştir.

Halvetiyye Tarîkatının ve Şâh Velî'nin diğer eserlerinde "atvâr-ı seb'a" yazma geleneğine uygun olarak nefsin yedi mertebesi; emmâre, levvâme, mutmainne, mülhime, râziye, marziyye ve kâmile olarak ele alınır. Oysa Şâh Velî'nin bu risâlesinde "atvâr-ı seb'a" kalbin makamları şeklinde değerlendirilmiş ve konu ibnü'l-vakt ve ebu'l-vakt kavramlarıyla izah edilerek oldukça özgün bir üslupla kaleme alınmıştır.

Yüce Allah'ın 'kalp' sözcüğünü zikrettiği yerlerde akla ve ilme; 'sadr' kelimesini zikrettiği yerlerde ise bunlara ilave olarak 'şehvet, hevâ, öfke vb. kuvvelere' işaret etmesi ve "ilim sutûrda değil sudûrdadır" ilkesinden hareketle sûfiler "sadrı" ve "kalbî" dinin, bilginin kaynağı olarak görmüşlerdir. Kötü ahlakın ve çirkin fiillerin kaynağı olarak gördükleri sadrın, ancak bütün çirkinliklerden temizlendiği takdirde inşirah

bulacağına ve kalbin mârifetullahâ hazır hale geleceğine işaret etmişlerdir. Şâh Velî Ayıntâbi de bu çerçevede seyr u sülûkta kat edilen ilk makamın sadr, sonra kalb olduğunu ifade etmiştir.

İnsanın, kendisiyle Rabbinî tanıdığı marifet mahalli; imanın ve muhabbetin merkezi olarak görülen kalb, sufiler tarafından mahlûkâtın hülâsası ve mevcudâtın zübdesi olması hasebiyle önemle üzerinde durulan bir kavram, bir makamdır. Hatta âyetten hareketle görme eyleminin gözden ziyade basiret sahibi kalbe ait olduğu da vurgulanmıştır. Bu sebeple hem sufilerin geneli hem de Şâh Velî tarafından kalbin makamları hassasiyetle ele alınmıştır. Şâh Velî Ayıntâbi, kalbin makamlarını sadr, kalp, ruh, sır, sırr-ı sır, sırr-ı hafî ve sırr-ı ahfâ şeklinde adlandırmıştır. İsimler değişse de sûfilerin çoğunluğunun kanaatine göre latîfelerin değişmediği, letâifte öz itibarıyla farklılık bulunmadığı belirtilmiştir. Şâh Velî'nin tabiriyle "tabirler çeşit çeşittir, ancak hakikat tektir."

KAYNAKÇA

- (2017). Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Tercümesi (trc.: Dilaver Gürer-Hayrullah Sofuoğlu), İstanbul.
- Abdülkerîm el-Cîlî. (1998). İnsân-ı Kâmil (trc.: Abdülaziz Mecdi Tolun), İstanbul.
- Aclûnî, İ. (1405). Keşfü'l-Hafâ ve Muzîlû'l-İlbâs, Beyrut, c. I- II.
- Afifi, E. (2004). Tasavvuf İslâm'da Manevî Hayat, İstanbul.
- Bağdatlı, İ. (1955). Hediyyetü'l-Ârifin Esmâi'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin (haz. Mahmud Kemal İnal-Avni Aktunç), İstanbul, c. I-II.
- Bardakçı, M. (2016). Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar, İstanbul.
- Bursalı, M. (1333). Osmanlı Müellifleri, İstanbul, c. I.
- Çavuşoğlu, R. (2016). Gaziantep'te Bir Halvetî Şeyhi Şâh Velî Ayıntâbi ve Risâletü'l-Bedriyye'si, İstanbul.
- (2014). "Şâh Velî Ayıntâbi ve 'İşk Elinden' Redifli Kasîdesi", JIRS: Journal of Intercultural and Religious Studies, 6: 61-84.
- (2017). "Şâh Velî Ayıntâbi'nin el-Kevâkibü'l-Muzî'e fi't-Tarîkati'l-Muhammediyye Adlı Risâlesi ve Tahlili: Üç Hadis Üç Hakikat", Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, 21(1): 355-392.
- Çağrıncı, M. (2009). "Sır", Diyanet İslam Ansiklopedisi, (37): 113-115, İstanbul.
- Çelik, İ. (2009). "Tasavvuf Terminolojisinde Letâif-i Ruhaniyye", Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim], 9(2): 83-116.
- Dartma, B. (2012). "Te'vilâtü Cemâl el-Halveti min Sûreti'l-Fâtîha ve'd-Dûha ilâ Sûreti'n-Nas", Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, 13(30): 87-135.
- Fragar, R. (2004). Kalp Nefs ve Ruh (çev.: İbrahim Kapaklıkaya), İstanbul.
- Furat, A. (1978). "Abu'l-Huseyn an-Nuri ve Makamat al-Kulub Adlı Risâlesi", İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, 7(1-2): 339-356.
- Gazzâlî, M. (1998). İhyâü Ulûmi'd-Dîn (çev.: Sıtkı Güllü), İstanbul.
- Gümüshânevî, A. (1998). Câmiu'l-Usûl (nşr.: Edîb Nasrüddin), Beyrut, c. I.
- Gür, S. (2016). "Cemâl-i Halvetî el-Aksarâyî'nin 'Envârü'l-Kulûb/el-Merâtib mine't-Te'vilâtü'l-Kur'aniyye' Adlı Eseri", I. Uluslararası Aksaray Sempozyumu, 27-29 Ekim 2016, (ed. Mehmet Sami Yıldız vd.), 852-869, Aksaray.
- Gürer, B. (2017). Gönül Gözüyle Kur'ân İbn Atâ Tefsiri (ed.: Hamide Ulupınar), İstanbul.
- Hucvirî, A. (1999). Keşfü'l-Mahcûb Hakikat Bilgisi (haz.: Süleyman Uludağ), İstanbul.
- İbn Arabî, M. (1992). et-Tedbîrâtü'l-İlâhiyye fi Islâh-ı Memleketi'l-İnsâniyye (trc. ve şrh.: Ahmed Avni Konuk, haz.: Mustafa Tahralı), İstanbul.
- İbn Manzûr, M. (2010). Lisânü'l-Arab, Beyrut, c. 4.
- İsfahânî, H. (2012). Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü (çev.: Yusuf Türker), İstanbul.
- Kâşânî, A. (2015). Tasavvuf Sözlüğü (çev.: Ekrem Demirli), İstanbul.

- Kuşeyrî, A. (2013). Letâifü'l-İşârât (trc.: Mehmet Yalar), İstanbul, c. 6.
- Kübrâ, N. (1980). Tasavvufî Hayat (Usûlu Aşere Risale ile'l-Hâim Fevaihu'l-Cemal) (haz.: Mustafa Kara), İstanbul.
- Ögke, A. (2001). Ahmed Şemseddîn-i Marmarâvî Hayatı, Eserleri, Görüşleri, İstanbul.
- Öztürk, A. (2003). “ XVI. Yüzyıl Halvetî Şiirinde Din ve Tasavvuf”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sadık Vicdânî. (1338-1341). Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye'den Halvetiyye, Evkâf-ı İslâmiye, İstanbul.
- Sağır, C. (2017). “Şah Velî Ayıntâbî'nin Atvâr-ı Seb'a Risalesi (Metin-Tahlil)”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.
- Sirhindî, A. (1979). Mektûbât (trc.: H. Hilmi Işık), İstanbul.
- Süreyya, M. (1308). Sicill-i Osmanî, İstanbul, c. IV.
- Şihâbüddîn S. (1995). Nur Heykelleri (çev. Saffet Yetkin), İstanbul.
- Şâh Velî Ayıntâbî, Bikru'l-Vakt fî Ma'rifeti Sülûki İbni'l-Vakt ve Ebi'l-Vakt, Tokyo Üniversitesi ktp., demirbaş no: 071105, Kaynak: <http://www.al-mostafa.info/data/arabic/Bikru'l-Vakt>, (Erişim Tarihi: 20 Aralık 2017).
- er-Rihletü's-Seniyye ve'l-Vasıyyetü'l-Behiyye li'l-Fukarâi'l-Halvetiyye, Süleymâniye Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi Bölümü, no: 3188.
- Atvâr-ı Seb'a, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi Bölümü, no:827/7.
- er-Risâletü'l-Bedriyye, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü, no: 2022/2.
- Şemseddin Sâmî. (2004). Kâmûs-ı Türkî, Çağrı, İstanbul.
- Tayşî, Mehmet Serhan, “Cemâl-i Halvetî”, DİA, 1993, c. 7, s. 302-303.
- Tirmizî, H. (2009). Beyânü'l-Fark Beyne's-Sadr ve'l-Kalb ve'l-Fu'âd ve'l-Lüb (nşr.: Yûsuf Velîd Mer'î), Ürdün.
- Tosun, N. (2009). “Sır”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, (37): 115-116, İstanbul.
- Türer, O. (2003). “Letâif-i Hamse”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, (27): 143.
- Tüsterî, S. (2007). Tefsîru't-Tüsterî (tah. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd), Beyrut.
- Uludağ, S. (2001). “Kalb”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, (24): 229-232.
- (2016). Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul.
- Vassâf, H. (2006). Sefîne-i Evliyâ (haz. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş), Sehâ, İstanbul.
- Yavuz, Y. (2008). “Ruh”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, (35): 187-192.